

Психологічні науки

УДК 159.99

Шліхта Юлія Георгіївна

студентка

Національного університету «Острозька академія»

Шлихта Юлия Георгиевна

студентка

Национального университета «Острожская академия»

Schlikhta Yuliia

Student of the

National University "Ostroh Academy"

**ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ
ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ
ЭМПИРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ
ФАКТОРОВ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ
EMPIRICAL STUDY OF PSYCHOLOGICAL FACTORS OF DEVIANT
BEHAVIOR OF ADOLESCENTS**

Анотація. У статті представлені результати теоретичного та емпіричного аналізу психологічних чинників, що формують девіантну поведінку у підлітків. Серед таких чинників – неблагополуччя сім'ї, шкільна дезадаптація, агресивність, типологія характеру, психопатія, соціологічні чинники. Також одними із чинників є: біологічні, психологічні, педагогічні та соціологічні чинники.

Ключові слова: *девіантна поведінка, делінквентна поведінка, соціум, чинники, підлітки, чинники девіантної поведінки.*

Аннотация. В статье представлены результаты теоретического и эмпирического анализа психологических факторов, формирующих

девиантне поведіння у підлітків. Серед таких факторів - неблагополуччя родини, шкільна дезадаптація, агресивність, типологія характеру, психопатія, соціологічні фактори. Також одними з факторів є: біологічні, психологічні, педагогічні та соціологічні фактори.

Ключові слова: *девиантне поведіння, делинквентне поведіння, суспільство, фактори, підлітки, фактори девиантного поведіння.*

Summary. *The article presents the results of theoretical and empirical analysis of psychological factors that shape deviant behavior in adolescents. Such factors include family unhappiness, school maladaptation, aggression, character typology, psychopathy, and sociological factors. Also one of the factors are: biological, psychological, pedagogical and sociological factors.*

Key words: *deviant behavior, delinquent behavior, society, factors, adolescents, factors of deviant behavior.*

Постановка проблеми. Найскладніші, важкопрогнозовані соціально-економічні та суспільно-моральні проблеми сучасного етапу в розвитку нашого суспільства загострили проблему виховання і становлення молоді, так як вона виявилася найбільш чутлива до соціальних і психологічних змін. Зростання підліткової злочинності, суїциду, алкоголізму, наркоманії сьогодні стає серйозною державною проблемою. До вирішення цього питання звертаються на різних рівнях: правовому, медичному, психологічному, соціальному. Девиантна поведінка підлітків є також і актуальною педагогічною проблемою, ефективне рішення якої на сучасному етапі дозволить підвищити рівень педагогічної роботи з майбутніми поколіннями і, відповідно, моральну чистоту і стабільність суспільства. Девиантна поведінка, що розуміється як порушення соціальних норм, придбало в останні роки масовий. Пояснити

причини, умови і фактори, що детермінують це соціальне явище, стала насущною задачею.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема відхилень у поведінці неповнолітніх привертала увагу як українських, так і зарубіжних дослідників, в різних галузях науки (Б. М. Алмазов, С. І. Болтівець, І. С. Булах, Л. С. Виготський, О. В. Змановська, І. С. Кон, А. І. Кочетов, Ю. А.Клейберг, Н. Ю. Максимова, О. С. Матвійчук, В. Ф. Моргун, В. Д. Менделевич, О. С. Ніколенко, А. О. Реан, Л. Б. Шнейдер, Т. М. Титаренко, Л. М. Вольнова, В. О. Тюріна, Д. І. Фельдштейн та ін.). Проблемою виникнення девіантності, факторів ризику займалися, М. І. Рожков, В. В. Ковальов, Н. А. Зверева та О. В. Змановська [3, с. 11], яка визначала девіантну поведінку як дію конкретної особистості, що відхиляється у даному суспільстві та в даному часі законам та які погрожують благополуччю інших людей, та є кримінально злочинним. Проте наразі у дослідників немає остаточного поняття що таке «девіантна поведінка» та саме які чинники спричиняють формування девіацій у підлітковому віці, тому **мета статті** – розглянути чинники, що формують у підлітків схильність до девіантної поведінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поведінка притаманна усім живим істотам та трактується як спосіб реалізації доступних індивіду суб'єкт – об'єктних і суб'єкт – суб'єктних відносин.

У психології термін поведінка використовується для позначення виду та рівня активності людини, поряд із такими її проявами як діяльність, спостереження, пізнання, спілкування. У цій статті поведінка розглядається як процес взаємодії індивіда із соціумом та відображенням індивідом його соціалізації. У випадку коли соціалізація порушується і поведінка несе негативний вплив для суспільства та порушує соціальні норми – таку поведінку називають девіантною.

Девіантна поведінка цікавить психологів, лікарів, педагогів, соціологів та працівників правоохоронних органів, філософів. Тема відхиляючої поведінки носить міждисциплінарний характер та є причиною багатьох дискусій. Так, у психологічній літературі досі немає точного, остаточного поняття терміну «девіантна поведінка», у різних авторів він носить різне значення. У психології проблема девіантної поведінки розглядається у різних психологічних досліджень та зустрічаються такі базові поняття як «відхиляюча поведінка», «аморальна поведінка», «делінктивність», «асоціальна поведінка», «агресивна поведінка», «деструктивна поведінка», «дезадаптація», «педагогічна запущеність» тощо. У роботі педагогів та психологів зазвичай трапляється термін «відхиляюча поведінка».

У психологічному словнику за Немовим Р. С. [6, с.289] девіантна поведінка трактується як відхиляюча поведінка або поведінка, що суперечить соціальним нормам та правилам, а І. Гілінський вважає що девіація - це вчинок особистості, що не відповідає офіційно встановленим в даному суспільстві нормам та правилам [1, с. 6].

Девіантну поведінку можна розглянути як систему вчинків чи окремих вчинків психічно здорової людини, що не відповідають офіційно встановленим законам та встановленим моральним цінностям. Щодо підліткових девіацій, то В. В. Ковальов, А. Г. Абрумова, Н. І. Степанова, Н. В. Жигина та Н.А. Зверева розглядають девіантного підлітка як звичайного підлітка та акцентують увагу на тому, що девіації виникають та закріплюються саме у підлітковому віці.

Девіантна поведінка підлітків маю свою специфічну природу і вчені в сферах психології та педагогіки по різному трактують причини формування відхилень у поведінці підлітків. Н. Савіна [10] виділяє наступні фактори виникнення делінквентної поведінки: академічна

неуспішність, емоційна незрілість, гіперактивність, порушення комунікацій, самотність, шкідливі звички, соціальна некомпетентність.

О.Н. Пашкова [7] виділяє біологічні фактори (порушення розумового розвитку дефекти слуху, хору, мовлення, тілесні дефекти), психологічні фактори (акцентуації характеру), соціально – психологічні фактори (дефекти у шкільному, сімейному вихованні). Л.Б. Шнейдер наводить наступні фактори девіації неповнолітніх: захворювання, підвищена збудливість, імпульсивність, неблагополуччя у сім'ї, прагнення до незалежності та самостійності, відставання у навчанні, стресові ситуації, конфлікти з батьками, низька емоційність тощо [11].

В. Г. Казанська [4] відмічає, що є фактори, які призводять до неблагополучного дорослішання. В літературі вказано три групи: порушення динамізації, стабілізації та оптимізації. Х. Ремшмідт [8], вважаючи регулятором поведінки людини її особистісні якості, відмічає, що відхиляюча поведінка підлітків часто пов'язана із певним середовищем та типом ситуації.

Деякі психологи, що займаються проблемою девіацій, вважають що одним із найважливіших чинників є внутрішні сімейні відносини. Проблемі прояву девіантної поведінки у підлітків, викликану неблагополучною ситуацією у сім'ї, посвячено роботи В. Г. Бочарової, Ю. Р. Вишневського, Г. А. Гурко, А. Н. Єлізарової, Є. Н. Заборової, Б. С. Павлової, Г. П. Орлової, В. Г. Попової тощо. Сім'я у першу чергу є системою соціального функціонування людини. Неблагополучні сім'ї характерні аморальною поведінкою по відношенню дітей, пияцтвом, сварками між батьками тощо [4]. На думку В. Г. Казанської, сімейне неблагополуччя пов'язане з пияцтвом та агресією. Батьків та їх друзів бачили 50 % підлітків, 15 – 20 % спостерігали як дорослі б'ються. У таких родинах виникає психологічне напруження и дестабілізація відносин у сім'ї, що викликає депресивні стани, незадоволеність, конфліктність у

подружніх відносинах. Дестабілізована сім'я, як найважливіший соціальний інститут, не може якісно виконувати свої функції, а батьки не в стані виховувати дітей [4] .

Відповідно до підходу Є.Н. Пашкової [7] на формування у підлітка девіантної поведінки впливають такі чинники:

1. Біологічні. На думку О. В. Змановської [3] до цієї групи чинників належать як успадковано-генетичні особливості (статеві відмінності, вікові особливості, фізична конституція, витривалість, стан і типологічні властивості нервової системи, внутрішньоутробний розвиток), так й психічні відхилення (нервово-психічне здоров'я, психічні розлади та аномалії).

2. Психологічні. Н.Я. Івановим та А.Е. Лічко виявили, що девіантна поведінка підлітків часто пов'язана із типологією характеру. Вчені встановили взаємозв'язки між типом акцентуації характеру та проявом девіантної поведінки. Наприклад, астеноневротичний тип акцентуації у підлітків характеризуються проявами афекту, для підлітка із епілептоїдного типу акцентуації характерні зміни настрою від злобного до сумного, що супроводжується зростаючим роздратуванням [5]. Л.А. Григор'єва , яка також вивчала зв'язок акцентуацій та девіації, виявила що підліткам шизоїдного типу акцентуації характерні алкоголізм, участь у групових правопорушень. Вчені вважають, що при нестійкому типу акцентуації у ранньому підлітковому віці виявляється збільшена тяга до байдкування, асоціальних компаній, куріння, вживання алкоголю [2].

Окрім акцентуацій слід звернути увагу на психопатію як чинник девіантної поведінки підлітка. Психопатія - форму аномального характеру особистості. Роберт Д. Хаєр розробив діагностичні критерії психопатії до яких відносяться відсутність відчуття провини, безсердечність, паразитарний стиль життя, патологічна брехливість, завищена самооцінка, схильність до самотності тощо [9].

3. Соціально - психологічні. Щодо соціальних чинників, то сучасні дослідники в своїх наукових дослідженнях в якості чинників девіантної поведінки неповнолітніх зазначають психологічний клімат в родині, отже чинник сім'ї слід вважати одним з найважливіших. Умови сім'ї – її соціальний статус, рід занять, матеріальний рівень – значною мірою зумовлюють життєвий шлях дитини, оскільки вплив сім'ї особистість відчуває безпосередньо та починаючи з раннього віку. Саме від того яка атмосфера буде в родині, залежить сприйняття дитиною себе як особистості, та модель поведінки яку в подальшому вона запозичить для дорослого життя, адже діти запам'ятовують не тільки хороші, але й негативні приклади поведінки батьків, які в деяких випадках призводить до крайнощів. Сім'я у першу чергу є системою соціального функціонування людини. Неблагополучні сім'ї характерні аморальною поведінкою по відношенню дітей, пияцтвом, сварками між батьками тощо [4].

Також слід зазначити, що ще одним соціально – психологічним чинником що може стати причиною девіацій – шкільна дезадаптація. Виявлено, що шкільна дезадаптація є одним із чинників формування девіантності, адже саме педагогічні помилки, особливо на ранішніх етапах навчання, породжують психосоціальні проблеми особистості які носять дезадаптований характер. Школа на кожному віковому етапі ставить перед особистістю важкі життєві задачі. У випадку, коли у особистості своєчасно не формуються психологічні здібності, що допомагають вирішити ці труднощі, вони стають проблемою не лише для самого підлітка, а й для його батьків, педагогів.

Зазвичай розрізняють три основні види прояву шкільної дезадаптації: неуспішність у навчанні, порушення емоційно – особистісного порушення до педагогів, систематичні порушення поведінки у процесі навчання [11, с. 102].

Висновки. Загалом проблемі формування чинників девіантної поведінки у підлітків приділено багато уваги. У педагогічній та психологічній літературі визначають декілька факторів виникнення девіантної поведінки у підлітків: біологічні чинники, такі як дефекти когнітивних функцій, як успадковано-генетичні особливості типологія та акцентуації характеру; соціально психічні, такі як акцентуації характеру.

Найбільш значимими у формуванні девіацій дослідники виокремлюють соціально – психологічні чинники, а саме вплив сімейного клімату та тип сімейного виховання. Саме від того яка атмосфера буде в родині, залежить сприйняття дитиною себе як особистості, та модель поведінки яку в подальшому вона запозичить для дорослого життя, адже діти запам'ятовують не тільки хороші, але й негативні приклади поведінки батьків, які в деяких випадках призводить до крайнощів. Сім'я у першу чергу є системою соціального функціонування людини.

Отже, для розробки заходів та технологій профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків потрібно враховувати вплив усіх факторів формування поведінки, що відхиляється від суспільних норм та є небезпечною для індивіда та оточуючих. Окрім того вивчення та класифікація чинників девіантної поведінки сприяє полегшенню психолого – педагогічній роботі із неповнолітніми, що в спонукає до більш глибокого вивченню чинників формування девіантної поведінки підлітків.

Література

1. Гилинский И. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». / И. Гилинский. СПб: Юридический центр Пресс, 2004. 520 с.
2. Григорьева Л. А. Взаимосвязь акцентуаций характера с девиантным поведением подростков / Л. А. Григорьева. 2011. URL: <https://urok.1sept.ru/articles/595875>.

3. Змановская Е. В. Девиантология (Психология отклоняющегося поведения) / Е. В. Змановская. М: Издательский центр "Академия", 2003. 288 с.
4. Казанская В.Г. Подросток: Трудности взросления. Книга для психологов, педагогов, родителей. 2-е изд., доп. СПб: Питер, 2008. 283 с.: ил. (Серия «Вне серии»). 283 с.
5. Кузнецов В.Г. О сопоставлении результатов обследования делинквентных подростков методами ПДО и УНП // Патохарактерологические исследования у подростков / Под ред. А.Е. Личко и Н.Я. Иванова. Л., 1981.
6. Немов Р.С. Психологический словарь / Р.С. Немов. М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2007. 560 с.
7. Пашкова Е.Н. Девиантное поведение подростков как форма проявления дефицита морального и нравственного развития личности/ Пашкова Е. Н., Михайлова В. П. // Проблемы морально-нравственного развития личности и общества. Кемерово: Полиграф, 2004
8. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст: проблемы становления личности / Х. Ремшмидт. Москва: Мир, 2004. 320 с.
9. Роберт Д. Х. Лишенные совести. Пугающий мир психопатов / Д. Хаэр Роберт. Москва: Вильямс, 2007. 288 с.
10. Савина Н. Н. Преодоление подростковой делинквентности средствами креативной: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: спец. 13.00.01 "общая педагогика, история педагогики и образования" / Савина Н. Н. Тюмень, 2010. 38 с.
11. Шнайдер Л. Б. Девиантное поведение детей и подростков / Л. Б. Шнайдер. Москва: Академический проект, 2005. 336 с.